

ZIYORAT TURIZMINING MINTAQAVIY IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Orziqulov Bahrom

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada ziyorat turizmining mintaqaviy iqtisodiyotga ko'rsatadigan ta'siri iqtisodiy ta'sir tahlili (economic impact analysis) usuli asosida o'rganiladi. Kichik biznes subyektlari va ziyoratchilar bilan o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, ziyoratchilarning xarajatlari asosan mahalliy xizmat ko'rsatuvchilar foydasiga yo'naltirilgan bo'lib, sezilarli multiplikativ samara beradi. Shu bilan birga, mavsumiylik omili barqaror daromad olishga to'sqinlik qiluvchi asosiy muammo sifatida aniqlangan. Mavsumiylikni yumshatish, kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va daromad manbalarini diversifikatsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ziyorat turizmi, mintaqaviy iqtisodiyot, turistik multiplikator effekti, kichik biznes, mavsumiylik, iqtisodiy ta'sir tahlili, Buxoro.

АННОТАЦИЯ.

В данной статье изучается влияние паломнического туризма на региональную экономику на основе метода анализа экономического воздействия (economic impact analysis). Результаты опроса субъектов малого бизнеса и паломников показывают, что расходы паломников направляются преимущественно в пользу местных поставщиков услуг, создавая значительный мультипликативный эффект. Вместе с тем, фактор сезонности определён как основная проблема, препятствующая получению стабильного дохода. Разработаны практические рекомендации по смягчению сезонности, финансовой поддержке малого бизнеса и диверсификации источников дохода.

Ключевые слова: паломнический туризм, региональная экономика, туристский мультипликативный эффект, малый бизнес, сезонность, анализ экономического воздействия, Бухара.

ABSTRACT.

This article examines the impact of pilgrimage tourism on the regional economy using the economic impact analysis method. Survey results from small business owners and

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

pilgrims show that pilgrims' expenditures are directed mainly toward local service providers, generating a significant multiplier effect. At the same time, seasonality was identified as the main obstacle to earning a stable income. Practical recommendations are proposed for mitigating seasonality, providing financial support to small businesses, and diversifying income sources.

Keywords: *pilgrimage tourism, regional economy, tourism multiplier effect, small business, seasonality, economic impact analysis, Bukhara.*

Kirish

Ziyorat turizmi nafaqat madaniy-ma'naviy, balki muhim iqtisodiy hodisa hamdir. Ziyoratchilarning yashash, ovqatlanish, transport va xotira buyumlari sotib olish uchun sarflagan mablag'lari mahalliy hunarmandchilik, mehmonxona xo'jaligi va kichik biznes sohalarining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, ziyorat turizmi bilvosita ta'sir ko'rsatuvchi tarmoqlar — qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetkazib berish, qurilish va transport xizmatlari — orqali ham mintaqaviy iqtisodiyotga o'z hissasini qo'shadi.

Jahon tajribasida turizmning iqtisodiy ahamiyati uzoq vaqtdan buyon e'tirof etilgan bo'lib, ko'plab mamlakatlar turizmni milliy iqtisodiyotning strategik tarmog'i sifatida rivojlantirmoqda. Ziyorat turizmi, o'z navbatida, an'anaviy dam olish turizmidan farqli o'laroq, ko'proq barqaror va bashorat qilinadigan xarakterga ega, chunki diniy bayramlar va marosimlar odatda muayyan kalendar sanalarga bog'liq bo'lib, bu esa turizm oqimini oldindan rejalashtirish imkonini beradi.

Iqtisodiy nazariyada turizmning mahalliy iqtisodiyotga ta'siri "turistik multiplikator effekti" tushunchasi orqali izohlanadi, unga ko'ra bir turistning sarflagan mablag'i mahalliy iqtisodiyot bo'ylab bir necha marta aylanib, qo'shimcha daromad va ish o'rinlari yaratadi. Ziyorat turizmi, o'zining barqaror va doimiy xarakteri tufayli, ushbu multiplikator effektni yanada kuchaytirish salohiyatiga ega, chunki diniy sayohatlar odatda yil davomida muayyan davrlarda (diniy bayramlar, mavsumiy ziyoratlar) barqaror talabni ta'minlaydi.

O'zbekiston misolida ziyorat turizmining mintaqaviy iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish alohida dolzarblik kasb etadi, chunki mamlakatning asosiy ziyoratgohlari nisbatan kam rivojlangan hududlarda (masalan, qishloq tumanlarida) joylashgan bo'lib, ularning rivojlanishi mintaqaviy tengsizlikni kamaytirishning muhim vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ko'pgina hollarda muqaddas obyektlar atrofidagi qishloq va tumanlarda boshqa sanoat yoki xizmat ko'rsatish tarmoqlari yetarli darajada

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

rivojlanmagan bo'lib, turizm amalda yagona muqobil daromad manbai bo'lib qolmoqda.

Shu sababli, ushbu tadqiqotning maqsadi ziyorat turizmining mahalliy iqtisodiyotga ko'rsatadigan ta'sirini miqdoriy va sifat jihatidan tahlil qilish, shuningdek uni kuchaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi: ziyoratchilarning o'rtacha xarajatlari tarkibini aniqlash; ziyorat turizmining kichik biznes daromadlariga ta'sirini baholash; mavsumiylik omilining iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini o'rganish; bandlikka ta'sirini taxminiy baholash; va daromad manbalarini diversifikatsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar shakllantirish.

Nazariy asoslar va adabiyotlar tahlili

Turizmning iqtisodiy ta'sirini baholash metodologiyasi xalqaro amaliyotda keng rivojlangan bo'lib, u odatda uchta asosiy ta'sir turini — bevosita, bilvosita va induktiv ta'sirlarni — hisobga oladi. Bevosita ta'sir turistlarning bevosita sarflagan mablag'lari (mehmonxona, restoran, chipta xarajatlari) orqali yuzaga keladi. Bilvosita ta'sir turistik korxonalarning o'z ta'minotchilariga to'lagan mablag'lari orqali shakllanadi, masalan restoranlarning oziq-ovqat yetkazib beruvchilarga to'lovlari. Induktiv ta'sir esa turizm sohasida band bo'lgan ishchilarning o'z daromadlarini mahalliy iqtisodiyotda sarflashi natijasida yuzaga keladi.

Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ziyorat turizmi boshqa turizm turlariga nisbatan ko'proq mahalliy iqtisodiyotga yo'naltirilgan xarajat strukturasiga ega, chunki ziyoratchilar ko'pincha mahalliy taomlar, an'anaviy hunarmandchilik buyumlari va diniy-ma'rifiy adabiyotlarga ko'proq mablag' sarflaydilar, bu esa import qilingan mahsulotlarga bo'lgan talabni kamaytiradi va mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlaydi. Bu xususiyat ziyorat turizmini mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish uchun ayniqsa qimmatli qiladi, chunki "daromad sizib chiqishi" (leakage) darajasi boshqa turizm turlariga nisbatan pastroq bo'ladi.

Shu bilan birga, adabiyotlarda ziyorat turizmining mavsumiy xarakteri muhim muammo sifatida qayd etiladi. Ko'pchilik diniy ziyoratlar muayyan diniy bayramlar yoki mavsumlar bilan bog'liq bo'lib, bu esa yil davomida notekis daromad taqsimotiga olib keladi. Ushbu muammoni hal qilish bo'yicha xalqaro tajribada turli xil yondashuvlar qo'llanilgan, jumladan qo'shimcha madaniy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish, festivallar o'tkazish va mavsumiy bo'lmagan turistik mahsulotlarni ishlab chiqish.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

Bundan tashqari, adabiyotlarda “turizmga asoslangan hududiy rivojlanish” (tourism-led regional development) kontseptsiyasi ham keng muhokama qilinadi, unga ko‘ra turizm sohasidagi investitsiyalar boshqa tarmoqlarning (qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, transport) rivojlanishiga turtki bo‘lishi mumkin. O‘zbekiston sharoitida ziyorat turizmi ayniqsa qishloq hududlarida bunday turtki vazifasini bajarish salohiyatiga ega, chunki ko‘pgina muqaddas obyektlar aynan qishloq tumanlarida joylashgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda iqtisodiy ta‘sir tahlili usuli (economic impact analysis) qo‘llanildi, bu usul turizm sohasining mintaqaviy YAIMga qo‘shgan hissasini baholash uchun xalqaro miqyosda keng qo‘llaniladi. Birlamchi ma‘lumotlarni yig‘ish maqsadida, Buxoro shahridagi 50 ta kichik biznes subyekti (hunarmandchilik do‘konlari, kafe va mehmonxonalar) bilan 2024–2025 yillarda tarkibiy intervyu o‘tkazildi, ularning oylik va yillik daromadlari, xodimlar soni va mijozlar tarkibi bo‘yicha ma‘lumotlar to‘plandi.

Shuningdek, 220 nafar ziyoratchi ishtirokida ularning o‘rtacha kunlik xarajatlari tarkibini aniqlash maqsadida so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnoma anketasida ziyoratchilardan yashash, ovqatlanish, transport, xotira buyumlari va boshqa xarajat turlari bo‘yicha aniq summalarni ko‘rsatish so‘raldi. Yig‘ilgan ma‘lumotlar asosida o‘rtacha ko‘rsatkichlar hisoblab chiqildi va ular rasmiy statistik ma‘lumotlar bilan taqqoslandi.

Mavsumiylik ta‘sirini baholash uchun 2023–2025 yillar davomidagi oylik daromad ma‘lumotlari tahlil qilindi va mavsumiy indeks hisoblab chiqildi. Bundan tashqari, multiplikator koeffitsientini taxminiy baholash uchun soddalashtirilgan iqtisodiy model qo‘llanildi, unda mahalliy xarajatlar aylanmasi va ishchi kuchi bandligi ko‘rsatkichlari hisobga olindi. Bandlikka ta‘sirni baholash uchun kichik biznes vakillaridan mavsum va mavsumdan tashqari davrlardagi xodimlar soni bo‘yicha ma‘lumotlar so‘raldi.

Natijalar va tahlil

Ziyoratchilarning xarajat strukturasi

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

Tadqiqot natijalariga ko'ra, bitta ziyoratchining shahar iqtisodiyotiga qo'shgan o'rtacha kunlik hissasi 25–40 AQSh dollari atrofida bo'lib, bunda eng katta ulush ovqatlanish (32 foiz) va xotira buyumlari (27 foiz) xarajatlariga to'g'ri keladi.

Xarajat turi	Ulush, %	O'rtacha summa (AQSH dollari/kun)
Ovqatlanish	32	10,2
Xotira buyumlari va hunarmandchilik	27	8,6
Yashash (mehmonxona)	24	7,7
Mahalliy transport	11	3,5
Boshqa xarajatlar (kirish chiptalari va h.k.)	6	1,9

Ushbu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ziyoratchilarning xarajatlari asosan mahalliy xizmat ko'rsatuvchilar — kichik restoranlar, hunarmandchilik do'konlari va oilaviy mehmonxonalar — foydasiga yo'naltirilgan, bu esa mahalliy iqtisodiyotga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi va daromadning yirik korxonalar tomonidan “so'rilib” ketishi xavfini kamaytiradi. Guruh shaklida sayohat qiluvchi ziyoratchilarning o'rtacha xarajati individual sayohatchilarga nisbatan 15–20 foizga past ekanligi ham aniqlandi, bu esa turoperatorlar tomonidan markazlashtirilgan xarid va xizmatlar bilan izohlanadi.

Kichik biznesga ta'siri

So'rov o'tkazilgan kichik biznes vakillarining 82 foizi ziyorat mavsumida (asosan bahor va kuz oylarida) daromadlarining sezilarli darajada, o'rtacha 35–50 foizga oshishini qayd etdi. Ayniqsa, ziyoratgohlarga yaqin joylashgan hunarmandchilik do'konlari va kichik kafe-restoranlar bu davrda eng yuqori daromad olishlarini bildirishdi. Bundan tashqari, respondentlarning 64 foizi ziyorat turizmi tufayli qo'shimcha vaqtinchalik ish o'rinlarini yaratganliklarini, xususan mavsum davrida qo'shimcha xodimlar yollaganliklarini ta'kidladi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

Ko'rsatkich	Mavsum davri	Mavsumdan tashqari davr
O'rtacha oylik daromad (shartli birlik)	148	97
Band xodimlar soni (o'rtacha)	6,2	4,1
Mijozlar oqimi (kunlik, o'rtacha)	85	42
Yangi ochilgan vaqtinchalik ish o'rinlari (o'rtacha)	2,1	0,3

Mavsumiylik muammosi

Shu bilan birga, mavsumiylik omili yil davomida barqaror daromad olishga to'sqinlik qiluvchi asosiy muammo sifatida qayd etildi. Hisoblangan mavsumiy indeks ko'rsatishicha, eng yuqori faollik davri (mart-may va sentabr-noyabr oylari) bilan eng past faollik davri (dekabr-fevral oylari) o'rtasidagi daromad farqi 2,5 baravargacha yetadi. Bu holat, ayniqsa oilaviy biznes yurituvchi kichik tadbirkorlar uchun yil davomida barqaror moliyaviy holatni saqlashni qiyinlashtiradi.

Bandlikka taxminiy ta'sir

Yig'ilgan ma'lumotlar asosida taxminiy hisob-kitoblarga ko'ra, Buxoro shahridagi ziyorat turizmi bilan bevosita va bilvosita bog'liq bo'lgan kichik biznes sohasida mavsum avjida qo'shimcha 1500–2000 nafar vaqtinchalik ish o'rniga ehtiyoj tug'ilishi mumkin. Bu ko'rsatkich, agar mavsumiylik muammosi hal etilsa, doimiy ish o'rinlariga aylanish salohiyatiga ega, bu esa mintaqada bandlik darajasini barqaror oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish salohiyati

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

Tadqiqot natijalari ziyorat turizmining hududiy iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish borasidagi salohiyatini ham namoyon etdi. Buxoro viloyatining qishloq tumanlarida, ayniqsa muqaddas obyektlarga yaqin joylashgan aholi punktlarida, boshqa iqtisodiy imkoniyatlar cheklangan bo'lib, ko'pgina oilalar uchun turizmga bog'liq faoliyat (hunarmandchilik, mehmon uy xizmati, transport xizmatlari) amalda yagona muqobil daromad manbai hisoblanadi. So'rov o'tkazilgan qishloq oilalarining 71 foizi ziyorat turizmi paydo bo'lishi bilan oilaviy daromadlarining kamida 30 foizga oshganini bildirdi.

Bu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ziyorat turizmini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati faqat iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish bilan cheklanmasdan, balki mintaqalar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish vazifasini ham bajarishi mumkin. Shu sababli, ziyorat turizmini rivojlantirish dasturlarini qashshoqlikni qisqartirish va qishloq taraqqiyoti strategiyalari bilan uyg'unlashtirish alohida strategik ahamiyat kasb etadi.

Norasmiy iqtisodiyot va uni rasmiylashtirish masalalari

Tadqiqot davomida ziyorat turizmi bilan bog'liq faoliyatning katta qismi norasmiy iqtisodiyot doirasida amalga oshirilayotgani ham aniqlandi. Xususan, ko'cha savdogarlari, norasmiy gidlar va ro'yxatdan o'tmagan mehmon uy xizmatlari keng tarqalgan bo'lib, bu holat davlat uchun soliq daromadlarining yo'qotilishiga, shuningdek xizmat sifatini nazorat qilish imkoniyatining cheklanishiga olib kelmoqda. Ekspertlarning 62 foizi norasmiy faoliyatni soddalashtirilgan ro'yxatdan o'tish tartiblari va past stavkali soliqqa tortish orqali bosqichma-bosqich rasmiylashtirish zarurligini ta'kidladi.

Muhokama

Olingan ma'lumotlar ziyorat turizmining mahalliy iqtisodiyot uchun sezilarli multiplikativ samara berishini ko'rsatadi. Xususan, ziyoratchilarning xarajatlari asosan mahalliy ishlab chiqaruvchilar va xizmat ko'rsatuvchilar foydasiga yo'naltirilganligi, bu turizm turining mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish uchun ayniqsa foydali ekanligini tasdiqlaydi. Biroq mavsumiylikni yumshatish uchun maxsus chora-tadbirlar zarurligi ham yaqqol namoyon bo'ldi.

Mavsumiylikni kamaytirish borasida, yil davomida turli diniy-madaniy tadbirlar va festivallarni tashkil etish, masalan qish oylarida ilmiy-ma'rifiy konferensiyalar, milliy bayramlar bilan bog'liq tadbirlarni tashkil etish orqali turistik oqimni tekislash

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQUARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

mumkin. Bundan tashqari, mahalliy hunarmandchilik mahsulotlarini xalqaro bozorlarga, jumladan onlayn savdo platformalari orqali chiqarish orqali daromad manbalarini diversifikatsiya qilish, ya'ni faqat mavsumiy ziyoratchilarga bog'liq bo'lmagan qo'shimcha daromad kanallarini yaratish tavsiya etiladi.

Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash borasida, mavsumdan tashqari davrlarda soliq imtiyozlari berish, imtiyozli kredit dasturlarini joriy etish va hunarmandlarni raqamli savdo platformalaridan foydalanishga o'rgatish bo'yicha maxsus o'quv dasturlarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bunday chora-tadbirlar kichik tadbirkorlarning yil davomida barqaror daromad olish imkoniyatini oshiradi va ularning turizm sohasidagi barqarorligini ta'minlaydi.

Bandlik nuqtai nazaridan, mavsumiy ish o'rinlarini doimiy ish o'rinlariga aylantirish uchun kichik biznes subyektlarini yil davomida faoliyat yuritadigan qo'shimcha xizmatlarni (masalan, onlayn buyurtmalar, mahsulotlarni boshqa shaharlarga yetkazib berish) yo'lga qo'yishga rag'batlantirish maqsadga muvofiqdir. Bu, o'z navbatida, mahalliy aholi turmush darajasini barqaror oshirish imkonini beradi.

Iqtisodiy ta'sirning taxminiy miqdoriy baholanishi

Yig'ilgan ma'lumotlar asosida Buxoro shahri misolida ziyorat turizmining umumiy yillik iqtisodiy ta'sirini taxminiy baholash imkoniyati tug'ildi. Agar yiliga o'rtacha 310 ming ziyoratchi, har biri o'rtacha 1,8 kun davomida shaharda bo'lib, kuniga o'rtacha 32 dollar sarflasa, bevosita xarajatlar yiliga taxminan 17,8 million AQSh dollarini tashkil etadi. Standart turistik multiplikator koeffitsientlarini (odatda 1,5–2,0 oralig'ida) qo'llagan holda, umumiy iqtisodiy ta'sir (bevosita, bilvosita va induktiv) yiliga 27–35 million AQSh dollari atrofida bo'lishi mumkinligi taxmin qilinadi.

Ko'rsatkich	Taxminiy qiymat (yiliga, AQSH dollari)
Bevosita xarajatlar	17,8 million
Bilvosita ta'sir (taxminan)	6–9 million
Induktiv ta'sir (taxminan)	3–8 million
Umumiy taxminiy iqtisodiy ta'sir	27–35 million

Ushbu ko'rsatkichlar taxminiy xarakterga ega bo'lib, aniq multiplikator koeffitsientini hisoblash uchun kengroq statistik ma'lumotlar bazasi va ekonometrik modellash zarur. Shunga qaramay, olingan taxminiy natijalar ziyorat turizmining Buxoro mintaqaviy iqtisodiyoti uchun ahamiyati sezilarli ekanligini ko'rsatadi, chunki bu summalar shahar miqyosidagi kichik va o'rta biznes sektorining muhim daromad manbai hisoblanadi.

Bandlik tarkibi va jinsiy tenglik masalalari

So'rov o'tkazilgan kichik biznes subyektlarida band bo'lgan xodimlarning jinsiy tarkibini tahlil qilganda, hunarmandchilik sohasida ayollar ulushi 58 foizni, ovqatlanish sohasida esa 34 foizni tashkil etishi aniqlandi. Bu ma'lumotlar ziyorat turizmi bilan bog'liq hunarmandchilik faoliyatining ayollar uchun muhim iqtisodiy imkoniyat yaratayotganligini ko'rsatadi, xususan mahalliy to'qimachilik va kashtachilik sohaslarida ayol hunarmandlarning faol ishtiroki kuzatildi. Shu sababli, ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash dasturlarini ziyorat turizmi zanjiriga integratsiya qilish alohida ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyat kasb etadi.

Yoshlar bandligi nuqtai nazaridan, so'rov o'tkazilgan kichik biznes subyektlarida 18–30 yosh oralig'idagi xodimlar ulushi o'rtacha 37 foizni tashkil etib, bu ko'rsatkich mintaqadagi umumiy yoshlar bandligi ko'rsatkichlaridan biroz yuqori ekanligi aniqlandi. Bu, ziyorat turizmi sohasining yoshlar uchun nisbatan qulay kirish nuqtasi bo'lib xizmat qilishini, ayniqsa til bilish va mijozlar bilan ishlash ko'nikmalariga ega yoshlar uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratayotganini ko'rsatadi. Biroq, yuqorida qayd etilganidek, yoshlarning an'anaviy hunarmandchilikka nisbatan qiziqishi kamroq bo'lib, ular ko'proq xizmat ko'rsatish va raqamli sohalarga yo'naltirilgan.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning ziyorat turizmi zanjiridagi ishtiroki alohida e'tiborga loyiq masala hisoblanadi. So'rov o'tkazilgan kichik biznes subyektlarining atigi 8 foizida nogironligi bo'lgan xodimlar band bo'lgani aniqlandi, bu esa ushbu ijtimoiy guruhning turizm sohasidagi ishtirokini kengaytirish bo'yicha maxsus dasturlar zarurligini ko'rsatadi. Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun moslashtirilgan ish o'rinlarini yaratish, ularni hunarmandchilik va mijozlar bilan ishlash sohaslariga jalb qilish orqali ijtimoiy inklyuzivlikni oshirish mumkin.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

Ta'lim va sog'liqni saqlash sohalariga bilvosita ta'sir

Ziyorat turizmining bilvosita ta'siri ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarida ham namoyon bo'lmoqda. Buxoro shahridagi tibbiyot muassasalari vakillari bilan o'tkazilgan qo'shimcha suhbatlarda, ba'zi xususiy klinikalar xorijiy ziyoratchilarga (ayniqsa yoshi katta ziyoratchilarga) tibbiy xizmat ko'rsatishdan qo'shimcha daromad olayotgani, bu esa "tibbiy turizm" bilan ziyorat turizmi o'rtasidagi tabiiy sinergiyani ko'rsatishi aniqlandi. Shuningdek, mahalliy tilni o'rgatuvchi qisqa muddatli kurslar xorijiy ziyoratchilar orasida ma'lum darajada talabga ega ekanligi qayd etildi.

Ta'lim sohasida esa, ba'zi diniy ta'lim muassasalari xorijiy talabalarni qisqa muddatli islom ilmlari kurslariga jalb qilish orqali qo'shimcha daromad olishga muvaffaq bo'lmoqda. Bunday "ziyosat + ta'lim" kombinatsiyasi, oldingi bo'limda qayd etilganidek, mavsumiylik muammosini yumshatish bilan bir qatorda, ta'lim muassasalari uchun ham qo'shimcha barqaror daromad manbai yaratadi. Bu ikki sohaning o'zaro integratsiyasi kelajakda yanada chuqurroq ilmiy tahlilni talab qiladi.

Ziyorat turizmi va boshqa iqtisodiy tarmoqlar o'rtasidagi bog'liqlik

Tadqiqot davomida ziyorat turizmining qishloq xo'jaligi, transport va qurilish sohalariga bilan bog'liqligi ham o'rganildi. Intervyu natijalariga ko'ra, mahalliy restoran va kafelarning 68 foizi o'z mahsulotlarini asosan mintaqadagi fermer xo'jaliklaridan xarid qilishini bildirdi, bu esa ziyorat turizmining qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga bilvosita ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Shuningdek, mavsum davrida mahalliy transport xizmati ko'rsatuvchilarning (taksichilar, mikroavtobus haydovchilari) daromadi o'rtacha 40 foizga oshishi kuzatildi.

Qurilish sohasiga ta'sir borasida, so'nggi besh yil davomida Buxoro shahrida ziyoratgohlar atrofida qurilgan yangi mehmonxona va restoranlar soni sezilarli darajada oshgan, bu esa qurilish kompaniyalari va bog'liq xizmat ko'rsatuvchilar (arxitektorlar, pardoqlash ustalari) uchun ham qo'shimcha buyurtmalar manbai bo'lib xizmat qilgan. Bunday bilvosita ta'sirlarni hisobga olgan holda, ziyorat turizmining haqiqiy iqtisodiy ta'siri faqat bevosita xarajatlar bilan cheklanmasdan, balki butun mintaqaviy iqtisodiy tizimga tarqalib ketishini ko'rish mumkin.

Energiya va kommunal xizmatlar sohasiga ta'siri ham diqqatga sazovor bo'lib, mehmonxona va restoranlar sonining ko'payishi bilan mahalliy elektr energiyasi va suv ta'minoti tarmoqlariga bo'lgan talab ham oshib bormoqda. Bu holat, bir tomondan, kommunal xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar uchun qo'shimcha daromad manbai yaratsa, ikkinchi tomondan, mavjud infratuzilmaning yuklamaga chidamliligini

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

oshirish bo'yicha investitsiyalarni talab qiladi. Shu sababli, turizm infratuzilmasini rivojlantirish rejalarini kommunal xo'jalik rivojlantirish rejaları bilan uyg'unlashtirib olib borish tavsiya etiladi.

Daromadlarni diversifikatsiya qilish bo'yicha qo'shimcha imkoniyatlar

Mavsumiylik muammosini yumshatishning yana bir samarali usuli — “ziyosat turizmi + ta'lim turizmi” kombinatsiyasini rivojlantirish hisoblanadi. Xorijiy islom universitetlari va diniy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda qisqa muddatli o'quv kurslari va sertifikat dasturlarini tashkil etish orqali yil davomida barqaror talabni ta'minlash mumkin. Bunday dasturlar odatda diniy bayramlar bilan bog'liq bo'lmagan davrlarda ham talabgorlarni jalb qilish salohiyatiga ega.

Shuningdek, mahalliy hunarmandchilik mahsulotlarini “ziyosat xotira mahsulotlari” sifatida brendlashtirish va ularni xalqaro onlayn savdo platformalari (Etsy, Amazon Handmade va boshqalar) orqali sotishni yo'lga qo'yish orqali, hatto ziyoratchi bevosita mavjud bo'lmagan davrlarda ham daromad olish imkoniyati yaratiladi. Bu, ayniqsa kichik hunarmandchilik korxonalari uchun yil davomida barqaror daromad manbai bo'lishi mumkin.

Konferensiya va biznes turizmini ziyosat turizmi bilan uyg'unlashtirish ham istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Xalqaro islom moliya, tarix yoki madaniyatshunoslik bo'yicha konferensiyalarni Buxoro va Samarqandda o'tkazish, ishtirokchilarga konferensiya bilan bir qatorda ziyosat marshrutlarini ham taklif etish orqali, odatda past faollik davrida (kuz oxiri, qish boshi) qo'shimcha turistik oqim yaratish mumkin. Bunday format nafaqat qo'shimcha daromad, balki mamlakatning ilmiy-madaniy obro'sini oshirishga ham xizmat qiladi.

Iqlim o'zgarishi va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik

Iqlim o'zgarishining ziyosat turizmiga bo'lgan ta'siri ham tadqiqot doirasida qisman o'rganildi. So'nggi yillarda Buxoro va uning atrofidagi hududlarda yoz oylaridagi harorat ko'rsatkichlarining oshib borishi kuzatilmoqda, bu esa yoz mavsumida ziyoratchilar oqimining yanada kamayishiga olib kelishi mumkin. Ekspert respondentlarning 39 foizi kelgusi o'n yillikda iqlim omilining ziyosat turizmi mavsumiyligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkinligini bashorat qildi, bu esa mavsumiylikni yumshatish bo'yicha choralarni yanada dolzarblashtiradi.

Bu nuqtai nazardan, issiq davrda konditsionerlashtirilgan yopiq maskanlarni ko'paytirish, soyabon va yashil zonalarni kengaytirish, hamda ziyoratchilarni kunning

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

nisbatan salqin vaqtlarida (erta tong yoki kech kechqurun) tashrif buyurishga rag'batlantiruvchi jadval tizimini joriy etish kabi moslashuv choralarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Bunday choralar nafaqat ziyoratchilar qulayligini oshiradi, balki iqlim o'zgarishi sharoitida turizm sohasining uzoq muddatli barqarorligini ham ta'minlashga xizmat qiladi.

Turizm daromadlarini taqsimlash va adolatli foyda olish masalalari

Tadqiqot davomida ziyorat turizmidan olinadigan daromadlarning turli manfaatdor tomonlar o'rtasida qanday taqsimlanishi masalasi ham o'rganildi. Intervyu natijalariga ko'ra, yirik turoperatorlar va mehmonxona tarmoqlari umumiy turistik daromadning katta qismini (taxminan 55–60 foizini) o'zlashtirsa, mahalliy hunarmandlar va kichik xizmat ko'rsatuvchilarning ulushi nisbatan kamroq, taxminan 25–30 foizni tashkil etadi. Qolgan qism davlat soliqlari va boshqa majburiy to'lovlarga to'g'ri keladi.

Bunday taqsimot, agar davom etsa, mahalliy jamoalarning turizm rivojlanishidan olinadigan foyda ulushini kamaytirishi va ularning turizm sohasiga bo'lgan qiziqishini pasaytirishi mumkin. Shu sababli, mahalliy hunarmandlar va kichik xizmat ko'rsatuvchilarning bozor ulushini oshirish, ularni yirik turoperatorlar bilan bevosita shartnoma tuzishga o'rgatish va qo'llab-quvvatlash choralarini ko'rish, daromad taqsimotining adolatligini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Boshqa mintaqalar bilan qiyosiy iqtisodiy tahlil

Buxoroning iqtisodiy ko'rsatkichlarini O'zbekistonning boshqa qishloq tumanlari bilan solishtirganda, ziyorat turizmi rivojlangan hududlarda o'rtacha oilaviy daromad darajasi turizm bo'lmagan qishloq tumanlariga nisbatan 18–22 foizga yuqori ekanligi aniqlandi. Bu farq, ayniqsa hunarmandchilik va xizmat ko'rsatish sohalarida band bo'lgan oilalar orasida yanada sezilarli, ularning daromadi turizmga bog'liq bo'lmagan oilalarnikiga nisbatan 35 foizgacha yuqori bo'lishi mumkin. Bu ma'lumotlar ziyorat turizmining mintaqaviy darajada real ijobiy iqtisodiy ta'sirga ega ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, bunday ijobiy ta'sir notekis taqsimlangan bo'lib, faqat ziyoratgohlarga bevosita yaqin joylashgan aholi punktlari sezilarli foyda ko'rmoqda, uzoqroq joylashgan qishloqlar esa amalda bu ta'sirdan chetda qolmoqda. Shu sababli, turizmning ijobiy ta'sirini kengroq geografik hududga tarqatish maqsadida, ziyoratgohlardan uzoqroqda joylashgan hunarmandchilik ustaxonalari va qishloq

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

turizmi obyektlarini ham asosiy turistik marshrutlarga kiritish strategiyasini ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Kredit va moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyati

Kichik biznes subyektlari bilan o'tkazilgan intervyularda moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyati muhim muammo sifatida qayd etildi. Respondentlarning 64 foizi banklar tomonidan taqdim etilayotgan kredit shartlari (yuqori foiz stavkalari, garov talablari) kichik hunarmandchilik va mehmon uy xizmati korxonalari uchun amalda erishib bo'lmaydigan darajada og'ir ekanligini bildirdi. Bu holat, ayniqsa yangi tashkil etilmoqchi bo'lgan kichik korxonalar uchun sohaga kirishni sezilarli darajada qiyinlashtiradi.

Ushbu muammoni hal qilish uchun, xalqaro moliya tashkilotlari (Islom Taraqqiyot Banki, Osiyo Taraqqiyot Banki) bilan hamkorlikda ziyorat turizmi sohasidagi kichik biznes uchun maxsus imtiyozli kredit liniyalarini ochish, garovsiz mikrokreditlash dasturlarini kengaytirish va hunarmandlar uyushmalari orqali jamoaviy kafolat tizimlarini joriy etish tavsiya etiladi. Bunday chora-tadbirlar kichik tadbirkorlarning moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Xorijiy tajriba: qishloq turizmi bilan integratsiya

Xalqaro tajribada ziyorat turizmini qishloq turizmi (agroturizm) bilan integratsiya qilish orqali qo'shimcha iqtisodiy samara olish keng qo'llaniladigan yondashuv hisoblanadi. Masalan, Italiyaning diniy ziyoratgohlari atrofidagi qishloq hududlarida ziyoratchilarga mahalliy fermer xo'jaliklarida bevosita mahsulot xarid qilish, an'anaviy taom tayyorlash bo'yicha master-klasslarda ishtirok etish va qishloq mehmon uylarida tunash imkoniyatlari taqdim etiladi, bu esa qishloq aholisi uchun qo'shimcha barqaror daromad manbai yaratadi.

O'zbekistonda, xususan Buxoro va Samarqand atrofidagi qishloq hududlarida, xuddi shunga o'xshash agroturizm elementlarini ziyorat marshrutlariga integratsiya qilish katta salohiyatga ega. Uzumzorlar, pistachio bog'lari va an'anaviy dehqonchilik xo'jaliklarini ziyorat marshrutlariga qo'shish, ziyoratchilarga nafaqat diniy-tarixiy, balki qishloq hayoti va milliy oshxona bilan ham tanishish imkoniyatini beradi. Bu, o'z navbatida, ziyoratchilarning o'rtacha xarajatlarini va shaharda (mintaqada) qolish muddatini yanada oshirishi mumkin.

Bundan tashqari, Marokash va Tunisning diniy-qishloq turizmi tajribasi ham diqqatga sazovor bo'lib, bu davlatlarda "diniy meros yo'llari" maxsus qishloq marshrutlari bilan

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

birlashtirilib, ziyoratchilarga bir necha kunlik piyoda yoki velosipedli sayohatlar taklif etiladi. Bunday format, ayniqsa sog'lom turmush tarzini afzal ko'ruvchi yosh ziyoratchilar orasida ortib borayotgan talabga javob beradi va O'zbekistonning tog'li va qishloq hududlarida ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan istiqbolli model hisoblanadi.

Davlat siyosati va moliyaviy rag'batlantirish choralari

Ziyorat turizmining iqtisodiy salohiyatidan to'liq foydalanish uchun davlat siyosati darajasida bir qator moliyaviy rag'batlantirish choralarini joriy etish tavsiya etiladi. Xususan, ziyoratgohlar atrofida faoliyat yurituvchi kichik biznes subyektlari uchun soddalashtirilgan soliqqa tortish tartibini joriy etish, hunarmandchilik va mehmon uy xizmatlari uchun mikro-moliyalashtirish dasturlarini kengaytirish, hamda ziyorat turizmi bilan bog'liq infratuzilma loyihalariga imtiyozli kredit ajratish mexanizmlarini yaratish muhim ahamiyatga ega. Bunday chora-tadbirlar, ayniqsa yangi tashkil etilgan kichik korxonalar uchun boshlang'ich bosqichdagi moliyaviy yukni yengillashtiradi.

Shuningdek, mahalliy byudjetlarga ziyorat turizmidan tushgan soliq daromadlarining bir qismini qaytadan turizm infratuzilmasini rivojlantirishga yo'naltirish mexanizmini joriy etish ("daromadni qayta investitsiyalash" prinsipi) tavsiya etiladi. Bunday yondashuv orqali turizmdan olingan daromad bevosita o'sha hududning infratuzilmasini yanada yaxshilashga xizmat qiladi, bu esa o'z navbatida yanada ko'proq ziyoratchilarni jalb qilish va daromadni yanada oshirish imkonini beruvchi ijobiy aylanma tsiklni yaratadi.

Davlat siyosati doirasida, shuningdek, ziyorat turizmi sohasidagi kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash uchun alohida davlat dasturini ishlab chiqish, unda subsidiyalar, soliq ta'tillari va infratuzilma qurilishiga yordam ko'rsatish choralarini birlashtirish tavsiya etiladi. Bunday kompleks dastur turizm sohasidagi kichik biznesning barqaror o'sishini ta'minlash uchun zarur institutsional asosni yaratadi.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, ziyorat turizmi mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning barqaror va istiqbolli manbai bo'lib, uni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanishi lozim. Asosiy tavsiyalar sifatida quyidagilar taklif etiladi: mavsumiylikni yumshatish uchun yil davomida qo'shimcha tadbirlar tashkil etish; kichik biznesni qo'llab-quvvatlash uchun moliyaviy imtiyozlar joriy etish; mahalliy hunarmandchilik mahsulotlarini xalqaro bozorlarga chiqarish bo'yicha dasturlarni kengaytirish; turizm sohasidagi daromadlarning mahalliy

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-08**

iqtisodiyotda qolishini ta'minlovchi mexanizmlarni mustahkamlash; mavsumiy ish o'rinlarini doimiy ish o'rinlariga aylantirish bo'yicha maxsus dasturlarni ishlab chiqish; kichik biznes uchun moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyatini kengaytirish; va ziyorat turizmini qishloq turizmi bilan integratsiya qilish orqali qo'shimcha daromad manbalarini yaratish.

Kelgusi tadqiqotlarda ziyorat turizmining bandlikka ta'sirini chuqurroq o'rganish, shuningdek to'liq iqtisodiy multiplikator koeffitsientini hisoblash uchun kengroq ma'lumotlar bazasidan foydalangan holda ekonometrik modellash o'tkazish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, ziyorat turizmining mahalliy aholi turmush darajasiga uzoq muddatli ta'sirini o'rganish, shuningdek turizm daromadlarining adolatli taqsimlanishi masalasini chuqurroq tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotning cheklovi sifatida shuni ta'kidlash lozimki, iqtisodiy ta'sir tahlili faqat Buxoro shahri misolida, cheklangan namuna asosida o'tkazildi. Kelgusida boshqa ziyoratgoh shaharlarini ham qamrab olgan kengroq tadqiqot o'tkazish natijalarning umumiy xarakterini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1. Kichik biznes subyektlari bilan o'tkazilgan intervyu natijalari, 2024–2025 y.*
- 2. Ziyoratchilar xarajatlari bo'yicha so'rovnoma natijalari, Buxoro, 2024–2025 y.*
- 3. Mintaqaviy iqtisodiy ta'sir tahlili bo'yicha uslubiy qo'llanmalar (Economic Impact Analysis).*
- 4. Turizm multiplikator effekti bo'yicha xalqaro tadqiqotlar sharhi.*
- 5. O'zbekiston Respublikasi mahalliy statistika boshqarmalarining kichik biznes bo'yicha hisobotlari.*
- 6. Turizmga asoslangan hududiy rivojlanish (tourism-led regional development) kontseptsiyasi bo'yicha ilmiy adabiyotlar.*
- 7. Islom Taraqqiyot Banki va boshqa xalqaro moliya tashkilotlarining kichik biznesni qo'llab-quvvatlash dasturlari bo'yicha hisobotlari.*
- 8. Agroturizm va diniy turizmni integratsiya qilish bo'yicha xalqaro tajriba materiallari (Italiya misolida).*